

Museus marítims, l'arqueologia sub- marina i la conser- vació del patrimoni marítim.

Richard Holdsworth.

director del Chatham Historic Dockyards Trust i tresorer honorari del Congrés Internacional de Museus Marítims

Introducció

Els museus marítims reuneixen, conserven, estudien, interpreten i exhibeixen objectes i material relacionat amb tots o alguns aspectes de la història i el desenvolupament de la navegació, tant per sobre com per sota l'aigua. Tanmateix, una gran part del patrimoni marítim mundial es troba, no en els nostres museus marítims, sinó sota les ones en forma de restes de naufragis i altres restes arqueològiques. A mesura que el segle vint va arribant a la seva fi, els desenvolupaments en l'exploració i l'excavació i les tècniques de recuperació submarines han facilitat que tot aquest patrimoni sigui a l'abast de l'humanitat. Gran part d'aquest patrimoni es troba en aigües internacionals, fora de la jurisdicció de les lleis nacionals promulgades per protegir el patrimoni cultural dels estats a nivell individual. Actualment, els "salvadors" comercials, els submarinistes aficionats i els arqueòlegs marítims estan tots involucrats en l'exploració submarina, alguns com a buscadors de tresors i d'altres amb motius més científics pel que fa a les seves operacions. És inevitable que el resultat de tot això sigui que els museus marítims rebin cada cop més ofertes i material tant per a la seva compra (com a donacions o com a vendes) com per a la seva exhibició. La nostra resposta com a conservadors i directores de museus marítims tindrà una relació crucial amb la conservació d'aquest patrimoni cultural marítim i submarí tan gran. Entre 1987 i 1993 el Congrés Internacional de Museus Marítims va tractar aquest assumpte, cosa que va provocar l'adopció d'un conjunt de resolucions sobre arqueologia submarina aquí a Barcelona, l'any 1993, a les que sovint ens referim com a "Normes de Barcelona".

Conservació del patrimoni submarí

El Congrés Internacional de Museus Marítims, o ICMM, fou fundat l'any 1971. És una associació professional mundial de

museus marítims, organitzacions i persones que es dediquen a mantenir contactes professionals a nivell mundial, proporcionant un fòrum per al lliure intercanvi d'idees, millorant la qualitat i les normes de conservació marítima i arqueologia nàutica i fomentant una xarxa d'amistat i ajuda mútua. Actualment el Congrés té més de 300 membres en més de 50 estats en sis continents, i és una entitat associada al Consell Internacional de Museus (ICOM - International Council of Museums), amb seu a París. Es reuneix aprofitant la celebració de congressos cada tres anys i també en petites conferències, a nivell regional, durant els anys intermedis.

L'ICMM està dirigit per un Consell Executiu, elegit pels membres, que coordina les activitats del Congrés, ajudat per uns quants subcomitès especialitzats que, des de 1987, han inclòs un Subcomitè d'Arqueologia Submarina, la tasca del qual ha fet que s'elaboressin les normes per a l'exploració dels llocs amb patrimoni cultural submarí que van ser adoptades a Barcelona l'any 1993 en la VIII Assemblea General del Congrés.

Durant el segle XX, la comunitat internacional i els governs estatals han actuat tots tant pel seu compte com conjuntament, i per tant han assolit un gran progrés en la millora de la conservació dels jaciments arqueològics i les antiguitats de terra. La majoria han promulgat legislació per tal de facilitar a l'estat el control de l'accés als jaciments històricament i arqueològicament importants en un esforç per reduir-ne la destrucció deguda a les intervencions no científiques, i per acabar amb el comerç d'objectes i artefactes recuperats il·legalment, amb la qual cosa s'ha reduït el valor econòmic que poden assolir aquests objectes, tot reduint alhora d'aquesta forma els beneficis econòmics dels saquejadors, els buscadors de tresors i els intermediaris que es guanyen la vida amb aquesta activitat.

Juntament amb milers de museus d'arreu del món, aquest sector de negoci il·legal conforma el mercat individual més gran per a la compra, adquisició i exhibició d'artefactes i d'altre tipus de material important. El desig de tancar aquest mercat als subministradors d'artefactes recuperats o exportats il·legalment va provocar que l'any 1970 la *Convenció de Mitjans per a la Prohibició i Conservació de l'Exportació i Transferència de Propietats Il·licites de la Propietat Cultural* de la UNESCO; i la inclusió de la clàusula següent en el Consell Internacional del Codi d'Ètica Professional dels Museus:

"El comerç il·lícit d'objectes destinats a col·leccions públiques i privades fomenta la destrucció dels jaciments històrics, les cultures ètniques locals, els robatoris a nivell nacional i internacional, posa en perill espècies en perill d'extinció tant de flora com de fauna, i contravé l'esperit del patrimoni nacional i internacional. Els museus haurien de reconèixer la relació entre el mercat i l'extracció inicial, sovint destructiva, d'un objecte per al mercat comercial, i que és molt poc ètic per a un museu abonar aquesta pràctica de qualsevol forma, tant directament com indirecta, que el mercat il·lícit..."

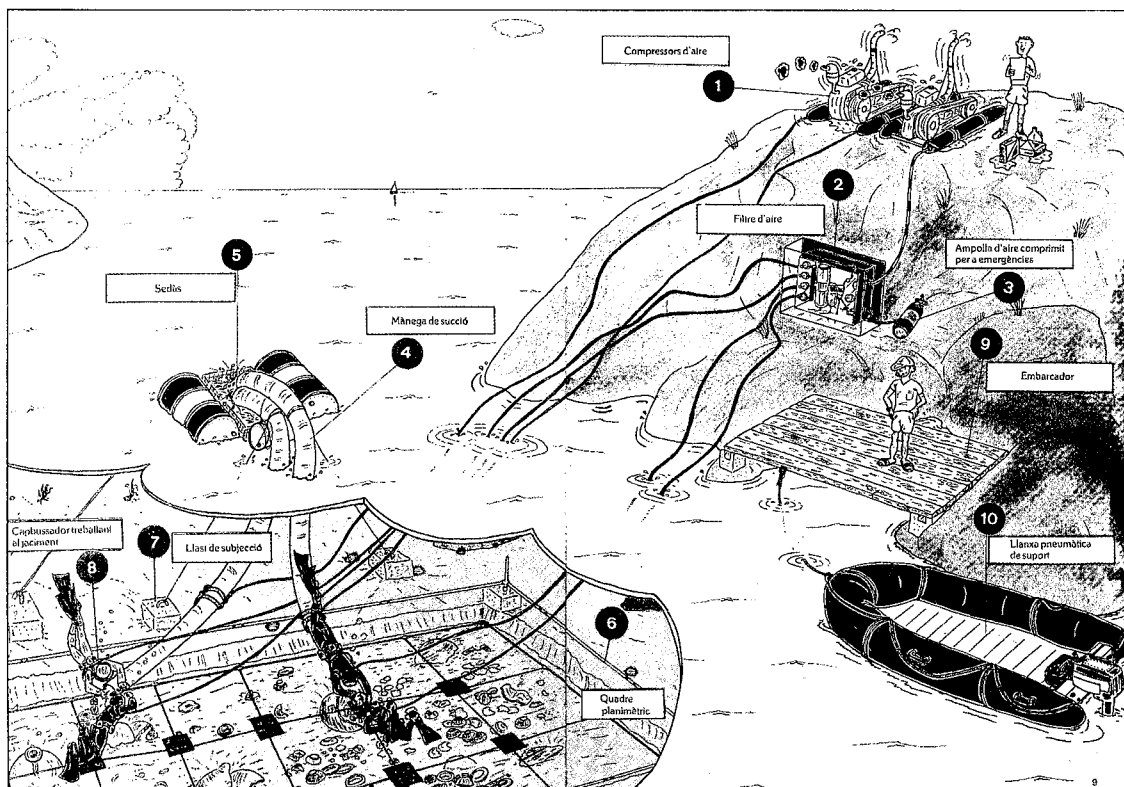
El Codi continua...

"Pel que fa al material excavat, a més de les garanties establertes anteriorment, el museu no hauria d'adquirir, mitjançant la compra, objectes que facin creure a l'ens director o al directiu responsable que la seva recuperació està en connexió amb una recent destrucció o un dany intencional, que no ha estat efectuada d'una manera científica a monuments antics o jaciments arqueològics o que hagi estat en connexió amb el fracàs per revelar les troballes al propietari o ocupant de la terra, o a les autoritats legals o governamentals corresponents."

"Per això, s'han establert actualment una sèrie de mesures promulgades a les lleis nacionals i internacionals, que cerquen protegir el patrimoni cultural de terra. Potser no són perfectes, però existeixen i han estat comunament reconegudes.

Tanmateix, pel que fa al mar, la situació era i encara és diferent. Durant segles, les lleis relacionades amb el mar i la seva activitat marítima han tingut com a nucli principal les nocions de llibertat dels mars i de les aigües internacionals i han cercat limitar els drets territorials dels estats-nació sobre els seus mars veïns per tal de tancar les zones costaneres i els límits geogràfics. La llei del mar, tal com s'ha desenvolupat a través dels costums, la pràctica i els tractats internacionals, busca mantenir i dirigir els drets d'accés de totes les nacions al mar i parcel·lar en peces individuals de legislació estatal de gran complexitat i interrelació. En una ràpida comprovació a la biblioteca del meu propi museu es van trobar més de 140 convencions internacionals que cobrien tots els aspectes de la vida marítima i aproximadament 80 articles més de legislació del Regne Unit que incloïen 29 lleis de marina mercant".

"El significat d'aquest gran entrellat de legislació sobre la conservació del patrimoni submarí rau tant en la seva gran complexitat, i per tant en la dificultat de canvi, com també en el fet que té incorporades nombroses normes i disposicions relacionades amb la propietat, el salvament i el naufragi que formen la base de la llei internacional actual sobre els drets d'accés i propietat dels naufragis. En efecte, les dificultats no només d'obtenir l'acord internacional del canvi, sinó també que els governs a nivell individual siguin capaços de trobar el temps legislatiu per dur a terme les modificacions corresponents a les lleis nacionals, són immenses. El Museu Marítim Nacional del Regne Unit de Greenwich porta la davantera en l'esforç d'intentar centrar l'atenció dels governs i dels advocats i especialistes marítics internacionals en les dificultats que sorgeixen en la protecció legal del patrimoni submarí. S'han celebrat dues importants conferències internacionals però ha quedat clar que encara queda un llarg camí per recórrer abans que es pugui arribar a un acord internacional. Per això, hem d'arribar a la conclusió que actualment els jaciments arqueològics submarins importants culturalment en aigües internacionals tenen molt pocs mitjans o no tenen protecció en l'àmbit de la llei internacional."

Vista de l'excavació del vaixell romà Culp IV, al Cap de Creus, Girona

"Fins fa 30 anys el fracàs de la llei de reconèixer la importància del patrimoni marítim submarí no era ni obvi ni important, fins aleshores els pocs jaciments eren accessibles. En efecte, l'informe de 1993 del Subcomitè de l'ICMM va encara més lluny en afirmar que: "En el passat la gran importància de la història marítima en el desenvolupament de la humanitat ha estat subestimada: els escriptors de poca categoria, responsables dels registres escrits, han donat incomprendiblement més importància a l'apartat terrestre, atès que el registre arqueològic marítim ha estat amagat i ha quedat inaccessible sota les ones".

Els anys següents a l'acabament de la Segona Guerra Mundial han vist enormes desenvolupaments tecnològics en tots els aspectes de l'exploració submarina, en un principi, amb propòsits industrials i militars, però que ràpidament es va anar adaptant per fomentar un mercat creixent d'oci. Des de les millores en els equipaments personals de submarinisme, als sistemes de posicionament i detecció submarins a través de la capacitat actual de cercar i recuperar material des de les parts més profundes del fons de l'oceà, aquests desenvolupaments tècnics han fet que actualment el patrimoni cultural submarí de tot el món sigui accessible a la intervenció humana per primer cop. Accessible, no només als arqueòlegs professionals, sinó també als submarinistes aficionats i als buscadors de tresors. Els esdeveniments suggereixen que l'escena ha quedat a l'abast d'un saqueig a gran escala del patrimoni submarí, un saqueig a gran escala comparable amb el de les piràmides egípcies a finals del segle XIX.

Uns pocs exemples d'aquests darrers anys seran suficients per indicar la gravetat potencial de la situació. Paul Johnston, conservador de la Smithsonian Institution de Washington i membre d'un subcomitè de l'ICMM, quan escriu al *International Journal of Nautical Archeology* (*Revista Internacional d'Arqueologia Nàutica*), posa èmfasi en diversos naufragis famosos, incloent els del Geldermalsen, Concepció i Atocha, els continguts dels

quals han estat sistemàticament recuperats per buscadors de tresors professionals i venuts a les cases de subhastes més importants del món. També esmenta l'exemple de Molasses Reef Wreck a les illes Turks i Caicos, on els buscadors van utilitzar explosius per eliminar la sobrecàrrega de coral, tot delmant la major part del context arqueològic del naufragi i dels esculls baixos.

L'any 1987, davant d'aquests precedents sobre l'accessibilitat cada cop més freqüent, i alhora desprotegida legalment, dels jaciments de naufragis amb nivells cada cop més grans d'exploració no científica protagonitzats per recuperadors amb afanys comercials motivats només pel lucre, el Congrés Internacional de Museus Marítims va crear el seu propi Subcomitè d'Arqueologia Submarina i va encarregar-li que vigilés l'actitud dels museus membres envers la captació de material arqueològic submarí. L'ordre donada al Subcomitè va ser:

"Elaborar un informe sobre les polítiques existents en relació amb les adquisicions per part dels museus d'objectes procedents de jaciments arqueològics submarins i establir les recomanacions per a la posició del Congrés Internacional de Museus Marítims relativa a l'adquisició d'aquests objectes".

El Subcomitè estava format per quatre membres experimentats del Congrés: Graeme Henderson, ara director del Western Australian Maritime Museum; John Carter, ara president de l'Independence Seaport Museum de Philadelphia; el doctor Paul Johnston, conservador d'Història Marítima de la Smithsonian Institution de Washington; i el professor Reinder Reinders, de la Universitat de Groningen, Països Baixos. Es va elaborar un qüestionari, que va ser comprovat i enviat als aleshores 284 membres de l'ICMM. El Comitè va aconseguir un percentatge de respostes del 79,5%, i els resultats van ser analitzats a temps per ser presentats al VII Congrés Anual de l'ICMM, que es va celebrar a Estocolm l'any 1990.

El vaixell medieval Culip IV durant els treballs d'excavació duts a terme pel C.A.S.C. (Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya)

Pila de vasos ceràmics, tal com van aparèixer durant l'excavació del derelictu Culip IV

Els resultats principals de l'estudi es poden resumir com segueix:

Només el 30,6% de les institucions que van respondre tenien material arqueològic marítim, de les quals:

- un 62% tenien menys de 100 objectes,
- un 20% en tenien entre 101 i 1.000
- i només un 19% en tenen més de 1.000.

De tot això el Subcomitè va concloure que fins i tot en aquells museus que tenien col·leccions arqueològiques marítimes, aquests objectes no formaven part important de les seves col·leccions.

El qüestionari demanava als membres informació sobre la legislació nacional sota la qual operaven. Dels que van respondre 105 van indicar que el seu país tenia algun tipus de legislació que cobria el material arqueològic submarí, però més del 25% creia que no era efectiva. És clar que la legislació nacional, per més bona i efectiva que fos només podia ser vinculant per al material arqueològic submarí dintre de les aigües territorials, i en determinades circumstàncies sobre les accions dels mateixos ciutadans del país.

El Subcomitè creia que algunes de les troballes que s'havien de tenir en consideració procedien de les preguntes plantejades sobre les polítiques d'adquisició i el coneixement dels qui responien sobre les normes nacionals i internacionals de l'ètica dels museus:

- el 71% de tots els qui responien no tenien una política escrita sobre les captacions,
- prop del 33% no coneixien el contingut del Codi d'Ètica Professional de l'ICOM,
- un 47% no sabia l'existència de la Convenció de la UNESCO de 1970 i
- un 68% desconeixien la carta de privilegi de l'ICOMOS.

El Comitè va reconèixer que aquesta manca de coneixements, sobretot pel que fa a la carta de privilegi de l'ICOMOS, era una evidència clara de la manca de professionalitat dels arqueòlegs

formats pel personal d'aquests museus. No estic segur que això sigui així, especialment en el cas de la carta de privilegi de l'ICOMOS per a la Conservació i la Gestió del Patrimoni Arqueològic atès que només era un esborrany en el moment de l'estudi. Tanmateix, l'aparent fracàs d'un terç dels membres de l'ICMM de reconèixer el Codi d'Ètica Professional de l'ICOM (especialment quan l'ICMM és un organisme afiliat a l'ICOM) provoca gran consternació.

El Subcomitè també va analitzar quina posició, en cas d'haver-n'hi, havien pres les altres organitzacions de museus marítimes d'àmbit nacional. Van destacar la posició presa pel Consell Americà de Museus Marítimes (Council of American Maritime Museums – CAMM), una associació de 48 museus marítimes nord-americans, que l'any 1987 havia adoptat una declaració sobre l'adquisició de material arqueològic submarí com a estatut de l'associació. Aquesta declaració era la següent:

“Les institucions membres del CAMM han de complir les normes arqueològiques conseqüents amb les de l'Associació Americana de Museus/Consell Internacional de Museus (American Association of Museums/International Council of Museums - AAM/ICOM) i no hauran d'adquirir o exposar intencionadament artefactes que hagin estat robats, exportats il·legalment des del seu país d'origen, recuperats o extrets il·legalment de jaciments arqueològics o jaciments històrics explotats comercialment”.

Les resolucions de l'ICMM

Havent analitzat els resultats de l'estudi dels membres i de la pràctica en qualsevol altre lloc, el Subcomitè de l'ICMM va recomanar al Consell Executiu que l'ICMM es convertís en líder a l'hora de formular una política per als museus marítimes sobre la recaptació i l'exposició provocades pel cada cop més fàcil accés al patrimoni arqueològic submarí mundial.

El Comitè va suggerir que els museus marítics, com a dipòsits més grans de material arqueològic submarí, tenen una posició privilegiada tant per fomentar com per desanimar de forma significativa el comerç internacional de material excavat de forma no científica o il·legal pel que fa a les polítiques de recaptació. En altres paraules, si els museus marítics actuessin junts per impedir l'entrada al seu mercat dels buscadors de tresors, aleshores s'aconseguiria el mateix efecte en el mar, on la situació legal – al contrari del que s'havia assolit a terra gràcies als acords internacionals – no ajudava ni de bon tros la convenció de la UNESCO i el Codi d'Ètica de l'ICOM.

El Subcomitè va presentar una sèrie de resolucions que van ser debatudes pel Consell Executiu durant el Congrés Triennal de 1990 que es va celebrar a Estocolm, i se'n va recomanar l'aplicació als membres de l'ICMM fins que es duqués a terme una discussió i un debat complet en la següent reunió triennal i Assemblea General de Barcelona l'any 1993. A Barcelona se'n van dur a terme les discussions i es van aprovar, amb molt poques modificacions, el 10 de setembre de 1993.

Les resolucions van ser les següents:

“1. En relació amb la política de recaptació, els museus membres de l'ICMM haurien de seguir les disposicions del Codi d'Ètica Professional de l'ICOM, la carta de privilegis de l'ICOMOS, i la Convenció de la UNESCO.

2. Els museus membres de l'ICMM haurien de seguir els punts 3.1 i 3.2 del Codi d'Ètica Professional de l'ICOM, i en particular, “cada autoritat de museu ha d'adoptar i publicar una declaració escrita sobre la seva política envers les recaptacions.. el(s) museu(s) no ha(n) d'adquirir mitjançant compra o per donació objectes ...la recuperació dels quals hagi estat implicada en una recent destrucció o dany intencional. o en una recuperació no científica de monuments antics o jaciments arqueològics...Els museus amb col·leccions de jaciments arqueològics submarins han d'adoptar i publicar cadascun o bé una declaració escrita de la seva política general de recaptació, o bé una política escrita relacionada específicament amb les recaptacions dels jaciments arqueològics submarins.

3. Els museus membres de l'ICMM han de seguir la política del Consell de Museus Marítics Americans (CAMM) i no adquirir o exposar intencionadament artefactes que hagin estat robats, exportats il·legalment des del seu país d'origen, recuperats o extrets il·legalment de jaciments arqueològics o jaciments històrics comercialment explotats recentment (és a dir, des del Congrés de l'ICMM de 1990).

4. Els membres de l'ICMM han d'informar les autoritats responsables sobre qualsevol activitat il·legal en els jaciments submarins o sobre la subhasta o venda d'artefactes procedents de qualsevol jaciment submarí excavat il·legalment en els seus països.

5. Els membres de l'ICMM han de reconèixer que els artefactes dels jaciments submarins són part integral dels conjunts arqueològics, que han de romandre intactes per a investigar-los i per exhibir-los.

6. L'ICMM ha d'explorar les diferents formes que tenen les institucions membres d'involucrar els estudiants procedents de les institucions acadèmiques en l'estudi de les seves col·leccions arqueològiques.

En aquestes resolucions un jaciment de patrimoni comercialment explotat és aquell jaciment en el qual el motiu principal de la investigació és el benefici econòmic i privat”.

D'aquesta forma, l'any 1993, l'Assemblea General de l'ICMM va signar a Barcelona un conjunt de resolucions que tenien com a objectiu guiar els membres en relació amb l'adquisició i exhibició d'artefactes recuperats dels jaciments submarins de patrimoni cultural. Des d'aleshores, un esdeveniment en forma de recuperació de material d'un jaciment-naufragi ha fet ressorgir les dificultats que tenen els museus i els arqueòlegs marins per tractar la conservació del patrimoni cultural submarí i la seva resposta als reptes que planteja. Parlem, obviament, del cas del *Titanic*.

Els membres presents de l'ICMM sabran la intensitat de les passions originades per aquest tema i el paper del Museu Marítim Nacional del Regne Unit en tres conferències successives. La controvèrsia engloba les dificultats trobades a l'hora d'establir les normes, el valor “icònic” del *Titanic*, que potser provoca una major conscienciació sobre aquests temes per part dels polítics i un desig més gran de promoure canvis en la llei internacional. S'han assolit alguns progressos; fins i tot un especialista en llei marítima del Departament d'Estat dels EUA va participar en el Congrés de l'ICMM de 1996.

En el cas del *Titanic*, l'interès s'ha centrat a intentar establir un acord multinacional al voltant del que van establir Estònia, Finlàndia i Suècia per protegir el jaciment de l'Estònia. Si s'assoleix un acord com aquell amb aquells països els ciutadans dels quals han tingut accés a la tecnologia necessària per accedir a les restes d'aquell emblemàtic vaixell, les costes dels quals podrien ser utilitzades per donar suport a operacions submarines per tal d'aconseguir que aquesta activitat fos declarada il·legal, aleshores el jaciment es podria protegir legalment i efectivament. El mes passat el Foreign Office britànic va informar de la seva intenció de signar un acord com aquest en una proposició no de llei parlamentària.

Esperem que s'assoleixi un progrés més gran, com també un acord internacional per donar prioritat a un canvi de la llei del mar que inclogui mesures per protegir el patrimoni cultural submarí en general. Em temo que tot això costarà molt d'assolir.

Conclusions

Les resolucions estableixen la posició del Congrés Internacional de Museus Marítics sobre com considera que s'ha d'estructurar la interrelació entre l'arqueologia marítima i els museus marítics. Els museus membres del Congrés Internacional de Museus Marítics poden jugar un paper vital a l'hora d'ajudar a protegir el patrimoni marítim submarí dels danys irreversibles mitjançant polítiques de recollida i exhibició que redueixin les possibilitats d'aquells que estan involucrats en excavacions no científiques i il·legals, l'objectiu de les quals és recuperar les seves despeses a través de la venda del material recollit o obtenir una revelació pública a través de les exposicions associades amb les nostres institucions. Ara, la tasca de l'ICMM és fomentar tant entre els membres de ple dret com entre els associats, que donin suport i actuïn segons les resolucions i fomentar-ho també entre els no membres.